

Revue des études slaves

LXXXVIII-3 | 2017
Varia

Vzpomínka na Lubomíra Doležela

Ondřej Sládek

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/res/1306>
ISSN : 2117-718X

Éditeur

Institut d'études slaves

Édition imprimée

Date de publication : 30 décembre 2017
Pagination : 623-626
ISSN : 0080-2557

Référence électronique

Ondřej Sládek, « Vzpomínka na Lubomíra Doležela », *Revue des études slaves* [En ligne], LXXXVIII-3 | 2017, mis en ligne le 31 décembre 2017, consulté le 24 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/res/1306>

Revue des études slaves

Vzpomínka na Lubomíra Doležela

Dne 3. října 2017 uplynulo přesně devadesát pět let od narození významného českého lingvisty a literárního teoretika Lubomíra Doležela. Bohužel oslava a připomenutí narozenin tohoto světově uznávaného badatele, který se zabýval stylistikou, matematickou lingvistikou, strukturální poetikou a který je jedním ze zakladatelů narativní sémantiky fikčních světů, může mít už podobu pouze vzpomínky. Na konci ledna letošního roku totiž Doležel zemřel v italské Veroně.

Celé jeho vědecké dílo je příkladem důsledného racionálně-kritického myšlení. A důsledný byl nejen v domýšlení problémů, ale také v dokončování věcí. A je přímo symbolické, že odešel poté, co dokončil vše, co si předsevzal. Několik dní před svou smrtí totiž odeslal svému nakladateli svoji poslední knihu, ale stihl mu poslat i její anotaci. Kniha se momentálně připravuje do tisku. Jeho poslední slovo tedy je ještě nezaznělo.

Ostatně rozhovor s ním, s jeho názory a teoriemi lze vést pokaždé, když se začteme do některé z jeho studií a knižních publikací. Za více než šedesát let trvajícího života aktivního vědce jich napsal mnoho desítek. Vzpomínka na něj tak po čase jistě nevybledne, stále může být živá a inspirující. Stejně jako byl i on sám.

Dětství prožil Lubomír Doležel v Lesnici (u Zábřeha) a v nedalekém Postřelmově, kam se rodina po jeho narození přestěhovala. Po absolvování obecné školy studoval gymnázium, nejprve v Zábřehu, od roku 1939 pak v Litovli. Zde také roku 1941 složil maturitní zkoušku. V souvislosti s protinacistickým odbojem probíhajícím na Šumpersku a Zábřežsku byl v dubnu 1944 zatčen a uvězněn v Malé terezínské pevnosti. Po sedmi měsících byl převezen do Vratislavi, později, na počátku roku 1945, za dramatických okolností transportován do Cvikau. V zajetí zůstal až do konce války.

Po obnovení činnosti vysokých škol (v létě 1945) se přihlásil ke studiu bohemistiky a rusistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zatímco na střední škole byl Doleželův zájem o přírodní a společenské vědy relativně vyvážený (zajímala ho astronomie, stejně jako poezie), v průběhu války stále více inklinoval ke společenským vědám, ke studiu filozofie a literatury. Tento zájem se nakonec projevil i ve volbě zmíněných studijních oborů na vysoké škole. Mezi jeho učitele patřili například B. Havránek, J. Kurz, F. Vodička, V. Skalička aj. Po absolutoriu FF UK (v roce 1949) krátce pracoval jako středoškolský učitel v Novém Jičíně a v Šumperku.

Do Prahy se vrátil v roce 1953, kdy získal místo v Ústavu pro jazyk český ČSAV, ve skupině pracující pod vedením B. Havránka na *Slovníku spisovného jazyka českého*. Spolu s F. Vodičkou měl B. Havránek na Doleželovu další vědeckou dráhu výrazný vliv: stal se jeho školitelem v aspirantuře a vedoucím disertační práce *Výstavba kontextu v moderní české próze*, kterou obhájil v roce 1958 (získal titulu CSc.). V upravené podobě kniha vyšla pod názvem *O stylu moderní české prózy. Výstavba textu* (Praha 1960).

Doležel v ní využil stylistické výzkumy Pražské školy, podrobněji se však zaměřil na styl promluvy a stylistiku promluvových typů. O jejím významu svědčí nejen množství domácích i zahraničních ohlasů, ale i cena Československé akademie věd, kterou za ni získal.

Doležel v této práci poprvé užil postup, který dále uplatňoval a rozvíjel v celém svém díle, totiž kombinaci lingvistické analýzy literárních textů s literárněteoretickými přístupy. Problematice jazyka a stylu české literatury se ovšem věnoval již dříve v mnoha studiích a kolektivních publikacích (např. v *Kapitolách z české mluvnice a slohu*, Praha 1954; v *Kapitolách z praktické stylistiky*, Praha 1955 nebo v *Knížce o jazyce a stylu soudobé české literatury*, Praha 1962).

Ve svých článcích Doležel často vycházel ze starších koncepcí pražského strukturalismu (zvl. lingvistické stylistiky), obohacoval je však o nové přístupy a poznatky z oblastí matematické lingvistiky, logiky, kybernetiky, sémiotiky a teorie informace. Ty patřily od poloviny šedesátých let 20. století mezi jeho hlavní vědecké zájmy. V roce 1960 byl pověřen vedením oddělení matematické lingvistiky při ÚJČ ČSAV, podílel se ale i na činnosti mezioborové Kybernetické komise ČSAV, stal se redaktorem populárně naučného časopisu *Vesmír*. Souběžně s tím pedagogicky působil i na FF UK, kde se také roku 1962 habilitoval v oboru český jazyk na Katedře českého jazyka a literatury.

Léta 1965-1968 strávil jako hostující profesor na Michiganské univerzitě v Ann Arboru, kam přijel na pozvání Ladislava Matějky, českého exulanta a významného literárního vědce, který se svým vydavatelským programem zásadním způsobem zasloužil o propagaci ruského formalismu a českého strukturalismu v zahraničí, zvláště ve Spojených státech. V srpnu 1968 se nakrátko vrátil ze svého tříletého zahraničního angažmá; již v listopadu téhož roku však odešel spolu se svou druhou ženou, sinoložkou, Milenou Doleželovou-Veligerovou (1932-2012), do Kanady.

Od roku 1969 působil jako profesor českého jazyka a literatury na Torontské univerzitě. Jako hostující profesor přednášel na řadě univerzit v Evropě a Spojených státech. V roce 1982 byl jmenován profesorem srovnávací literatury (se specializací na teorii literatury) v Centru pro srovnávací literaturu Torontské univerzity. Penzionován byl a hodnost emeritního profesora získal v roce 1988.

V exilu Doležel navázal na své studie o stylistice a textové výstavbě epických děl prací *Narrative Modes in Czech Literature* (Toronto 1973; české vydání z roku 1993 podstatně upravil a přizpůsobil své koncepci sémantiky fikčních světů), v níž se zřetelně projevila změna jeho vědecké orientace: od stylistiky směrem k naratologii – k analýzám narativních způsobů fikčního diskurzu.

K dalšímu posunu v jeho teoretickém zaměření došlo v polovině sedmdesátých let, kdy ho oslovily některé teorie analytické filozofie a modální logiky (zejm. práce Georga H. von Wrighta a S. Kripkeho), které se ukázaly jako vhodný interpretační rámec pro problémy fikce, a to nejen z logického a formálně sémantického hlediska. V polovině sedmdesátých let patřil Doležel mezi první, kdo se pokoušeli aplikovat teorii možných světů na oblast literatury a rozpracovat ji do podoby ucelené literární teorie. Jádrem jeho přístupu, který rozvedl v řadě článků a v systematizované podobě pak představil v zásadní práci *Heterocosmica* (Baltimore – London 1998; Praha 2003), je propojení studia narativní mikrostruktury (tematické výstavby literárního díla) s narativní makrostrukturou (vlastní „svět díla“, který Doležel nazývá „narativní“ či „fikční“). V jeho

pojetí je narativní sémantika fikčních světů využitelná nejen pro řešení velkého množství literárněteoretických problémů, jako jsou například povaha fikčnosti, typologie fikčních světů, vztah fikce a skutečnosti, tematická analýza literárního díla atd., ale je i velmi dobře uplatnitelná i při interpretaci konkrétních literárních děl.

V oblasti výzkumu dějin strukturální poetiky završil Doležel svou mnohaletou práci knihou *Occidental Poetics: Tradition and Progress* (Lincoln – London 1990; česky jako *Kapitoly z dějin strukturální poetiky*, Brno 2000), v níž sledoval dějiny strukturální poetiky od Aristotela až po sémiotický projekt Pražské školy. Klíčové studie o moderní sémiotice a naratologii, jež napsal v období sedmdesátých až devadesátých let 20. století, obsahuje rozsáhlý výbor z díla nazvaný *Studie z české literatury a poetiky* (Praha 2008), který doplnil menší, již dříve u nás publikovaný soubor *Identita literárního díla* (Brno – Praha 2004).

V polovině devadesátých let svoji pozornost Doležel zaměřil na otázky týkající se vztahu historie a fikce, resp. rozdílu mezi fikčním a historickým narativem. Výsledkem jeho úvah o možnostech reprezentace dějin, postmoderní historické fikci a protifakto- vých narativech je publikace *Fikce a historie v období postmoderny* (Praha 2008). Na ni svým způsobem navázal knihou *Heterocosmica II. Fikční světy postmoderní české prózy* (Praha 2014). Na vybraných dílech české postmoderní prózy ukázal jednak možnost nástrojů narativní sémantiky fikčních světů, jednak analyzoval postmoderní narativní text a objasnil, čím se liší od klasického a moderního narativního textu.

Kromě vědeckých studií se Doležel v posledních letech stále více pokoušel i o vlastní literární tvorbu. V roce 2013 vstoupil na půdu literatury svými memoáry, které vyšly pod názvem *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*. O tři roky později pak debutoval románem *Poločas rozpadu* (Praha 2016). V obou případech měly jeho knihy velký čtenářský ohlas.

Vedle rozsáhlé vědecko-organizační, pedagogické a překladatelské činnosti byly od počátku šedesátých let významné i jeho aktivity ediční a redakční.

Ve svém přístupu k literárnímu dílu se Lubomír Doležel vždy opíral o vědeckou racionální epistemologii, která se v našem prostředí formovala v rámci lingvistických a literárněteoretických výzkumů Pražské školy. Strukturální poetiku a sémiotiku Pražské školy, ovšem nepřijímal nekriticky; vždy upozorňoval na některé jejich zásadní nedostatky (např. absenci teorie reference), které se pak snažil řešit v rámci své vlastní teoretické koncepce.

Součástí jeho metodologie jsou téměř všechny druhy metod, které mají univerzální použití ve vědeckém výzkumu. Na mysli mám především obecně teoretické explanační metody typu analýzy, syntézy, indukce, dedukce, analogie, komparace atd. Existují však přinejmenším tři konkrétní metodické postupy, které Doležel využívá nejčastěji a které podstatně souvisí s metodologií Pražské školy. Jde o metody 1. funkcionální analýzy, 2. strukturální analýzy a 3. komparace. První dvě se přitom vzájemně velmi často doplňují a slučují, takže v Doleželově užití mají vesměs podobu jednotné metody strukturálně-funkcionální analýzy.

Pokud bychom měli uvést základní ontologické a epistemologické předpoklady Doleželova teoretického myšlení, lze využít jeho konkrétní studie, ve kterých více či méně otevřeně vyjadřuje své názory na literaturu a na její vědecké studium. V schematizované podobě můžeme uvést pět klíčových bodů: 1. Literatura je specifický jazykový jev; 2.

literatura je specifická umělecká činnost; 3. literární dílo je specifickým estetickým znakem; 4. literatura je poznatelná; 5. věda o literatuře je možná.

Všech pět teoretických předpokladů se zcela shoduje s předpoklady, o které se opírá výzkumná tradice strukturální poetiky a sémiotiky Pražské školy. Zmíněných pět bodů tvoří základní substrát Doleželova myšlení o literatuře. To, že je literatura specifickým jazykovým jevem, výsledkem umělecké činnosti i estetickým znakem, Doležel zdůrazňuje téměř v každé své přednášce a vědecké práci. Čtvrtý a pátý předpoklad jsou základem jeho vědecké epistemologie literatury. Tvzení, že literatura je poznatelná a že věda o literatuře je možná, je rozhodným odmítnutím veškerého spekulativního teoretizování o ní. V posledním bodě uvedeného souboru předpokladů je navíc skryto také Doleželovo přesvědčení, že v poznávání literatury, zvláště v tom, které má vědecký charakter, je možný určitý pokrok, určitý kontrolovaný růst vědění o literatuře.

Vědecké dílo Lubomíra Doležela je velmi rozsáhlé a mnohostranné. Podstatně ovlivnilo nejen naši, ale i světovou literární vědu, což dokládá i množství sborníků vydaných na jeho počest. Doležel se zásadním způsobem zasloužil o to, že česká literární věda po roce 1968 nejenže neztratila kontakt se světovou literární teorií, ale naopak významně přispěla k jejímu dalšímu rozvoji. Za svůj přínos vědě byl Doležel oceněn několika cenami a medailemi (získal mj. čestné doktoráty Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Palackého v Olomouci).

Ondřej SLÁDEK
Masarykova univerzita